

บทที่ 2

แนวความคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ มุ่งที่จะศึกษาถึงกระบวนการเลือกสรร กำหนด ผู้ใหญ่บ้านในท้องถิ่น ซึ่งมีแนวความคิดทางทฤษฎีที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้อยู่ 3 ประเด็นคือ

1. แนวความคิดเกี่ยวกับกลุ่ม
2. แนวความคิดเกี่ยวกับผู้นำ
3. แนวความคิดเกี่ยวกับการสรรหา

1. แนวความคิดเกี่ยวกับกลุ่ม

Truman ได้นำเอาแนวความคิดทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มาอธิบายถึงลักษณะพื้นฐานทางธรรมชาติของมนุษย์ว่า ชีวิตมนุษย์นั้น มักจะอยู่โดดเดี่ยวตามลำพังไม่ได้ ต้องรวมกันอยู่เป็นหมู่เป็นกลุ่ม มนุษย์ได้เรียนรู้ประสบการณ์ในการอยู่ร่วมกันกับผู้อื่น ตั้งแต่เริ่มมีกำเนิดชีวิตขึ้นมาก็ต้องอยู่กับพ่อแม่และครอบครัว เมื่อมนุษย์เจริญเติบโตขึ้น ก็จะเข้าไปอยู่ร่วมกับคนอื่น ๆ ในองค์การที่ใหญ่ขึ้น Truman กล่าวว่า ลักษณะการอยู่ร่วมกันของมนุษย์นี้ เราเรียกว่า "กลุ่ม" ภายในกลุ่มจะมีกิจกรรมต่าง ๆ ที่มนุษย์ต่างก็เข้ามาร่วมมือกัน มนุษย์เข้าไปร่วมกิจกรรมในกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ก็เพราะว่า ผลประโยชน์ของกลุ่มนั้น สอดคล้องกับผลประโยชน์ส่วนตัวของตนเอง เนื่องจากผลประโยชน์ของมนุษย์แต่ละคนไม่เหมือนกัน การรวมกลุ่มเพื่อกระทำกิจกรรม ปกป้องหรือให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ ทำให้เกิดกลุ่มแตกต่างกันไปตามลักษณะของประโยชน์ และจุดมุ่งหมายเฉพาะกลุ่ม กลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้จะมีการรวมตัว ทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า "สังคม"¹

¹Harold D. Lasswell, Politics : Who Gets What, When and How (Cleveland : The World Publishing Company, 1958), pp. 15-16.

จากแนวความคิดพื้นฐานเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ดังกล่าว กลุ่มเป็นหน่วยสังคมที่สำคัญยิ่งในการที่จะทำให้เราเข้าใจถึงลักษณะโครงสร้างของสังคม ว่ามีจุดกำเนิดมาอย่างไร และคงสภาพอยู่รอดไว้ได้อย่างไร Truman ได้ให้คำนิยามของกลุ่มว่าคือ ชุดของการกระทำระหว่างกัน หรือชุดของความสัมพันธ์ต่าง ๆ ที่มีจุดมุ่งหมายชัดเจนในตัวเอง คำว่า ชุดของการกระทำระหว่างกัน หมายถึง การเข้าไปร่วมกิจกรรมของมนุษย์นั่นเอง และกิจกรรมของมนุษย์นั้นก็มิใช่เป้าหมายชัดเจน ว่าทำกิจกรรมเพื่ออะไร อย่างเช่น เพื่อผลประโยชน์บางอย่าง หรือเพื่อความอยู่รอดปลอดภัยของมนุษย์เอง เป็นต้น²

เพราะฉะนั้น การรวมกลุ่มดังกล่าว เป็นการรวมกลุ่มเพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งเป็นพื้นฐานของการเกิดผู้นำกลุ่มขึ้น อย่างเช่น ผู้นำกลุ่มแม่บ้าน, ผู้นำกลุ่มสหกรณ์ ฯลฯ เพื่อให้งานใดงานหนึ่งสำเร็จลุล่วงไปเป็นการเฉพาะ แต่ในที่นี้ ผู้ศึกษาจะกล่าวถึง กลุ่มที่เป็นพื้นฐานของสังคมในระดับล่าง คือ ตำบล หมู่บ้าน ซึ่งในปัจจุบัน มีกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นผู้นำกลุ่มเพื่อรักษาประโยชน์หรือดำเนินกิจกรรมภายในหมู่บ้าน ให้ลุล่วงไปด้วยดี ซึ่งในส่วนต่อไป ผู้ศึกษาจะกล่าวถึงแนวความคิดเกี่ยวกับผู้นำ ในการให้ความหมายของผู้นำในลักษณะต่าง ๆ ให้ละเอียดมากยิ่งขึ้น

2. แนวความคิดเกี่ยวกับผู้นำ

มนุษย์ทุกคนเข้ามารวมกลุ่ม ที่ตนเองมีความคิดเห็นสอดคล้องด้วย ทำให้กลุ่มรวมกันเป็นสังคม แต่ละกลุ่มจะมีผู้นำกลุ่ม เพื่อประสานประโยชน์ทุกคนเข้าด้วยกัน ความคิดของ John Locke ในความหมายทางรัฐศาสตร์กล่าวว่าผู้นำในสังคมมีความหมายที่กว้างและความหมายอย่างแคบ ในความหมายอย่างกว้าง ผู้นำ หมายถึง กลุ่มคนในสังคมที่มีคุณสมบัติเป็นพิเศษเหนือบุคคลโดยทั่วไป หรือหมายถึง ชนกลุ่มน้อยที่มีอำนาจในทางการเมืองและการบริหารประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้นำกลุ่มที่เห็นได้ชัดเจน ส่วนใหญ่เกิดในประเทศด้อยพัฒนา หรือ

²David B.Truman, The Government Process (New York: Alfred A. Knopf, 1951), p. 26.

ประเทศเผด็จการ ซึ่งกลุ่มเหล่านี้ผู้นำจะโดดเด่นมากกว่ากลุ่มอื่น ๆ เช่น จีนแดง ผู้นำจะมีความเชื่อในลัทธิการเมืองที่ว่า การปกครอง การบริหาร ต้องเป็นความรับผิดชอบของพรรคคอมมิวนิสต์ เท่านั้น โดยอ้างว่า เป็นผู้ปกครองชนชั้นกรรมาชีพ (the vanguard of the proletariat) เพราะฉะนั้น จึงได้แก่ กลุ่มผู้นำของพรรคคอมมิวนิสต์ ส่วนประเทศต้องพัฒนา ประชาชนไม่มีความรู้ความสามารถในการปกครองตนเอง ผู้ที่จะเข้าครอบครองอำนาจส่วนใหญ่ จะเป็นกลุ่มปัญญาชน หรือผู้นำที่มีอาวุธอยู่ในมือ เช่น ทหาร

เพราะฉะนั้น บทบาทของผู้นำจะมากน้อยแค่ไหน ย่อมขึ้นอยู่กับสมาชิกของกลุ่มว่า ประชาชนในกลุ่มจะมีบทบาทต่อกลุ่มมากน้อยแค่ไหน หากประชาชนในกลุ่มอ่อนแอ ไม่มีความรู้ ความสามารถ ขาดความเข้าใจในปัญหาของกลุ่ม ลักษณะเช่นนี้ จะเกิดผู้นำกลุ่มที่มีความเข้มแข็ง โดยอัตโนมัติ และผู้นำในลักษณะนี้ส่วนใหญ่จะเกิดในสังคมชนบทของไทย ที่ต้องการความช่วยเหลือ จากผู้นำที่สามารถตอบสนองต่อประชาชนได้อย่างฉับพลัน เช่น การมีผู้นำที่มีระดับการศึกษาดี, การเลือกผู้นำที่มีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดี ในลักษณะนี้ จึงเกิดชนชั้นนำในสังคมขึ้น

คำว่า ชนชั้นนำ มีความหมายทั่ว ๆ ไป ก็คือ^๓

1. ชนชั้นนำ เกี่ยวข้องกับค่านิยมของสังคม เช่น สังคมที่ยกย่องความรู้ ผู้ที่มีความรู้ หรือปัญญาชนก็เป็นชนชั้นนำ สังคมที่ยกย่องอำนาจ ผู้ที่มีอำนาจเป็นชนชั้นนำสังคมที่ยกย่องความมั่งคั่ง (plutocracy) คนรวยก็กลายเป็นชนชั้นนำอีกประเภทหนึ่ง
2. กลุ่มคนที่มีส่วนในการใช้อำนาจรัฐ เช่น กลุ่มที่มักจะดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ในประเทศ ไม่ว่าจะตำแหน่งนั้นจะมาจากการแต่งตั้ง หรือเลือกตั้ง ก็คือได้ว่าเป็นกลุ่มชนชั้นนำทางการเมือง
3. ชนชั้นนำทั่วไปในสังคม ได้แก่ ผู้ที่มีบทบาทในสิ่งที่สังคมถือว่าสำคัญยิ่ง เช่น ถ้าหากสังคมโดยยกย่องตำแหน่งทางราชการชั้นสูง ไม่ว่าจะ เป็นทางพลเรือน หรือทหาร และให้

^๓ ชาวลิตธำรง โภภิตระกุล, "ผู้นำศาสนาอิสลามกับการมีส่วนร่วมทางการเมือง" (วิทยานิพนธ์ ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533),

ความสำคัญกับผู้มีอำนาจทางการเมือง บุคคลที่สามารถอยู่ในวงการดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นชนชั้นนำ ชนชั้นนำนี้อาจสืบทอดกันได้ด้วยการสืบสายโลหิต หากผู้ที่สืบสันดานของชนชั้นนำเหล่านี้ สามารถ มีบทบาทในการดำรงรักษาสถานภาพในวงการและได้มีนักวิชาการหลายท่าน ได้ให้ความหมาย ของ "ผู้นำ" นอกเหนือจากที่ได้กล่าวมาแล้วดังต่อไปนี้คือ

Harold D. Lasswell กล่าวว่า ผู้นำครอบคลุมถึงผู้กุมอำนาจอันสำคัญ และเป็น หัวใจของการเมือง (body politics) มีที่มาเป็นพิเศษ และได้รับการยอมรับ มีความ สามารถในการดำรงตำแหน่งเป็นผู้นำ หรือถ้าจะกล่าวอย่างสั้น ๆ ผู้นำ คือ ผู้ที่มีอำนาจสุดยอด⁴

Dankwart A. Rustow กล่าวว่า ผู้นำ มักจะแสดงออกโดยเป็นทุก ๆ สิ่งสำหรับ ทุกคน⁵

George Lenczowski กล่าวว่า ผู้นำคือคนกลุ่มน้อย ผู้ซึ่งมีสติปัญญา และความมั่งคั่ง เป็นกลุ่มซึ่งประกอบด้วยบุคคล ซึ่งมีความพิเศษ เหนือกว่าบุคคลผู้อื่นในด้านต่าง ๆ⁶

T.N. Whitehead กล่าวว่า ผู้นำคือ บุคคลที่ได้รับการคัดเลือกจากคนอื่น ๆ ใน กลุ่ม และเป็นผู้ที่สามารถช่วยเหลือผู้อื่นในสิ่งที่ผู้อื่นร้องขอ สามารถชี้แนะหนทางให้ผู้อื่นทำตาม โดยผู้ตามให้ความเชื่อฟัง⁷

⁴Harold D. Lasswell, Daniel Lerner, and Rothwell C. Easton, The Comparative Study of Elites : An Introduction and Bibliography (Stanford: Hoover Institute Studies, 1954), p. 12.

⁵Dankwart A. Rustow, ed., Philosophers and Kings : Studies in Leadership (New York: George Braziller, 1970), p. 25.

⁶George Lenczowski, Political Elites in the Middle East (Washington, D.C.: Institute for Public Policy Research, 1975), p. 1.

⁷T. N. Whitehead, Leadership in Free Society (Cambridge: Harvard University Press, 1973), p. 28.

Raymond J. Burby กล่าวว่า ผู้นำคือ บุคคลที่สามารถชักจูงให้คนอื่นปฏิบัติตาม ด้วยความเต็มใจ ทำให้ผู้ตามมีความเชื่อมั่นในตัวเอง สามารถช่วยคลี่คลายความตึงเครียดต่าง ๆ ลงได้ และนำกลุ่มให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งเอาไว้^๕

โดยสรุปแล้ว ผู้นำ หมายถึง บุคคลซึ่งถูกแต่งตั้งขึ้นมา หรือได้รับการยกย่องขึ้นมา เป็นหัวหน้า มีความสามารถในการปกครองบังคับบัญชา และอาจชักพาผู้ใต้บังคับบัญชา หรือ หมู่ชนไปในทางที่ดี หรือชั่วได้ เรียกผู้นำตามลักษณะนี้ว่า "ผู้นำแบบพลวัต" (dynamic leader) ซึ่งถ้าหากนำไปในทางที่ถูกที่ควร ก็เรียกว่า เป็นผู้นำในทางที่ดี (positive leader) หมายถึงผู้นำใช้วิธีการในการบริหารไปในทางที่ให้ผู้ใต้บังคับบัญชา ร่วมแสดงความคิดเห็น และน้อมนำให้ผู้ตามเห็นชอบในเหตุผลของการที่จะปฏิบัติงาน หรือ กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ ผู้นำประเภทนี้มีลักษณะเป็นนักประชาธิปไตย ให้เสรีภาพแก่ผู้ใต้บังคับบัญชาในการแสดงความคิดเห็น ในการปฏิบัติหน้าที่มากกว่าประการแรก การใช้อำนาจก็เป็นในลักษณะที่มุ่งจะก่อให้เกิดความ เลื่อมใส และ ศรัทธาในการปฏิบัติงาน โดยใช้อำนาจบาบริเป็นเครื่องมือยิ่งกว่าการใช้อำนาจ หน้าที่ และถ้านำไปในทางที่ไม่ถูกต้อง ปฏิบัติการอันเป็นปฏิปักษ์ต่อระเบียบแบบแผนของสังคม ก็เรียกว่า เป็นผู้นำในทางเลว (negative leader) หมายถึง ผู้นำที่ใช้วิธีการบริหารไปใน ทางที่ให้ผู้ใต้บังคับบัญชา หรือ ผู้ร่วมงานเกิดความเกรงกลัว ผู้นำประเภทนี้มีลักษณะเป็นเผด็จการ หรือรวมอำนาจมากที่สุด เพราะฉะนั้น ผู้นำ คือผู้มีอิทธิพลเหนือคนอื่น ๆ ในสังคม หรือมีบทบาท สำคัญในการนำกลุ่มไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมายในการทำงาน ผู้นำอาจไม่เป็นคน ๆ เดียว กับผู้บริหารก็ได้ ดังนั้น ในกลุ่ม หรือองค์การหนึ่ง ๆ อาจมีผู้นำหลายคน นอกเหนือไปจาก ผู้บริหารหรือหัวหน้า ซึ่งเป็นผู้นำโดยตำแหน่ง

^๕Raymond J. Burby, Fundamental of Leadership (Massachusetts: Addison Wesley Publishing Co., 1972), p. 32.

การวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากแนวความคิดที่กล่าวมาแล้ว ยังมีกรอบความคิดของผู้ศึกษาบุคคลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง อย่างเช่น การวิจัยของ สุเทพ สุนทรเภลัช เป็นการศึกษาในลักษณะพฤติกรรมของผู้นำใน 2 หมู่บ้านของอำเภออำนาจเจริญ โดยนิยามคำว่า ผู้นำ หมายถึง ผู้ที่มีความคิด หรือการกระทำ ตลอดจนความเป็นอยู่ของเขามีอิทธิพล หรือสามารถจะโน้มน้าวให้บุคคลอื่น ๆ ในสังคมเดียวกัน ปฏิบัติตามหรือเห็นพ้องด้วย ผู้นำนั้นอาจได้รับผลสำเร็จในการจูงใจคนอื่น หรือเป็นผู้นำในการสร้างความเจริญ หรือประกอบกิจการต่าง ๆ ของสังคม จนได้รับการเลือกตั้งหรือแต่งตั้งจากสมาชิกส่วนใหญ่ ให้ทำหน้าที่เป็นผู้นำอย่างเป็นทางการเป็นตัวแทนของสังคมในกิจกรรมต่าง ๆ หรือผู้มีลักษณะดังกล่าว แม้จะไม่ใช้ผู้นำอย่างเป็นทางการก็ถือว่าเป็นบุคคลที่มีลักษณะเป็นผู้นำ^๑

ซึ่งผู้ศึกษาเห็นว่าปัจจัยสำคัญ ๆ ที่ทำให้ผู้นำมีอิทธิพลมาก มีหลายประการ ดังนี้ คือ

1) การมีตำแหน่งในหมู่บ้านหรือตำแหน่งที่เกี่ยวข้องกับทางราชการ ทำให้ผู้นำในหมู่บ้านมีโอกาสที่จะได้ติดต่ออย่างใกล้ชิด หรือ ขอกการสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่มากกว่าผู้ที่ไม่ใช่ผู้นำ เมื่อเป็นเช่นนี้ ในบางโอกาสผู้นำบางคนก็อาศัยอิทธิพลจากภายนอกหมู่บ้านมาบีบบังคับให้ชาวบ้านเชื่อฟังและทำตาม

2) สภาพทางเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเอง (subsistence economy) ของหมู่บ้าน มักจะทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ยากจน ชาวบ้านที่ยากจนเหล่านี้ (ส่วนใหญ่แล้วไม่ใช่ผู้นำ) มีภาวะเศรษฐกิจไม่แน่นอน (ไม่ทราบว่าจะปีไหนจะทำพอกิน ปีไหนจะอด) ดังนั้น เขาจึงพยายามสร้างความสัมพันธ์กับผู้มีขีดความสามารถที่จะทำให้ความช่วยเหลือเขาได้ในยามอดหยาก (ส่วนใหญ่แล้วพวกนี้เป็นผู้นำ) โดยการเอาอกเอาใจบุคคลเหล่านี้ต่าง ๆ นานา

3) ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่พร้อมทั้งทางด้านการศึกษาและจิตวิทยาที่จะติดต่อกับเจ้าหน้าที่ ทั้ง ๆ ที่ในบางโอกาสมีความจำเป็น ดังนั้น เมื่อมีเรื่องที่จะติดต่อกับเจ้าหน้าที่ขึ้นมา

^๑สุเทพ สุนทรเภลัช และกองวิจัยและประเมินผล กรมการพัฒนาชุมชน, รายงานวิจัยเรื่องการศึกษาหมู่บ้านอย่างใกล้ชิด เกี่ยวกับลักษณะผู้นำท้องถิ่น อำเภออำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง, 2510), หน้า 90-111.

ชาวบ้านจึงต้องการคำแนะนำและความช่วยเหลือจากผู้ที่มีประสบการณ์มากกว่า เพื่อให้แน่ใจว่าจะได้รับการช่วยเหลือ เมื่อสถานการณ์เช่นนั้นเกิดขึ้น ผู้ที่ไม่ใช่ผู้นำจึงได้พยายามทำดีกับผู้นำ

ส่วนการวิจัยของสมชัย รักวิจิตร เรื่องผู้นำหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ศึกษาจาก 9 หมู่บ้าน ในจังหวัดนครพนม¹⁰ มีข้อสรุปที่น่าสนใจดังนี้คือ

ผลของการวิจัยระดับชื่อนี้อย่างง่าย ๆ ในการหาตัวผู้นำที่มีความสำคัญในหมู่บ้านดังนี้

ก) ตำแหน่งสำคัญ ๆ ที่มีเกียรติในหมู่บ้าน ซึ่งได้มาโดยการเลือกตั้งผู้นำที่สำคัญ มักมีตำแหน่งสำคัญในหมู่บ้านซึ่งได้มาโดยการเลือกตั้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งตำแหน่ง กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และตำแหน่งกรรมการสภาตำบล

ข) จำนวนตำแหน่งต่าง ๆ ในหมู่บ้าน หรือ ตำแหน่งทางราชการ หรือกึ่งราชการ กล่าวคือ ผู้นำที่มีความสำคัญมาก ๆ มักจะมีตำแหน่งหลายตำแหน่ง

ค) การศึกษา ผู้ที่ได้รับการศึกษาสูงสุด โดยปกติแล้วมักจะเป็นผู้นำที่สำคัญในหมู่บ้าน

ง) ความมั่งมี ผู้ที่ร่ำรวยที่สุดในหมู่บ้านซึ่งมีความเมตตากรุณา และอุทิศเงินส่วนตัว เพื่อประโยชน์ส่วนรวมอยู่เสมอ มักจะเป็นผู้นำที่สำคัญในหมู่บ้าน

ผลการวิจัยนี้ ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การมีตำแหน่งสูงในหมู่บ้าน จะถูกยอมรับจากประชาชนโดยมีปัจจัยทางด้านการศึกษา และเศรษฐกิจ เข้ามาปะปนด้วย ในการตัดสินใจเลือกสรร ผู้นำในหมู่บ้านที่เป็นทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และที่ไม่เป็นทางการ อย่างเช่น ผู้นำกลุ่มแม่บ้าน

¹⁰สมชัย รักวิจิตร, ความเป็นผู้นำในหมู่บ้าน ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย (กรุงเทพฯ : ศูนย์วิจัยและพัฒนากาการทหารระหว่างไทย-สหรัฐ, 2517), หน้า 11-14.

นอกจากนี้ ในส่วนของเรื่องเศรษฐกิจในหมู่บ้าน ที่ผู้ศึกษาเห็นว่า มีผลต่อการเลือกสรร
 กำนัน ผู้ใหญ่บ้านในปัจจุบัน ผู้ศึกษาเห็นว่ารายงานการวิจัย เรื่อง เศรษฐกิจชนบทของอำเภออุทัย
 จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยปรีชา คุวินทร์พันธ์¹¹ ได้กล่าวถึง กำนัน ผู้ใหญ่บ้านไว้ดังนี้

"กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ไม่มีอิทธิพลมากกว่าการนับถือในตำแหน่ง ราษฎรให้ความ
 ยกย่องของกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ในฐานะเป็นผู้ปกครองของตน และถ้าประกอบกับเป็น
 คนดี เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ ชาวบ้านก็อาจให้ความนับถือเป็นส่วนตัวด้วย แต่ทั้งนี้
 ผู้ใหญ่บ้าน หรือกำนัน ไม่มีอิทธิพลพอที่จะบงการหรือออกคำสั่งนอกเหนือ หน้าที่
 หรือสั่งให้คนอื่นทำในสิ่งที่ตนต้องการ ถ้าราษฎรไม่พอใจอาจไม่เชื่อฟังก็ได้ เช่น
 การพัฒนาชุดคลองชลประทาน แม้ผู้ใหญ่บ้านเห็นว่าดี แต่ราษฎรทั่วไปไม่เห็นด้วย
 และไม่ปฏิบัติตามแนวความคิดของผู้ใหญ่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านก็ทำอะไรไม่ได้

ชาวบ้านอาจจะเคารพเชื่อถือผู้ใหญ่บ้าน แต่ไม่ใช่ทุกเรื่องขึ้นอยู่กับว่า ผู้ใหญ่บ้าน
 คนใดจะมีอิทธิพล หรือ ชาวบ้านให้ความยกย่องมากน้อยเพียงใด ซึ่งเป็นเรื่องส่วน
 บุคคลขึ้นอยู่กับบุคลิกภาพส่วนตัวของผู้ใหญ่บ้านมากกว่า"

จากการวิจัยทั้งของ สุเทพ สุนทรเกษม, การวิจัยของสมชัย รักวิจิตร และการวิจัย
 ของปรีชา คุวินทร์พันธ์ ได้แสดงให้เห็นถึงสภาพทั่วไปของผู้นำหมู่บ้าน ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
 และส่วนหนึ่งของภาคกลางที่แสดงให้เห็นถึงการมีอิทธิพลของปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ ระดับการ
 ศึกษา การอ้างถึงอำนาจที่เหนือกว่า ทำให้ประชาชนต้องอาศัยการเกื้อกูลจากผู้นำ โดยเฉพาะ
 ผู้นำที่อยู่ในตำแหน่ง คือ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ด้วยเหตุนี้ ผู้ศึกษาเห็นว่า การที่ผู้นำในปัจจุบันได้รับ
 การเลือกเข้าดำรงตำแหน่งที่เป็นทางการ มีผลมาจากปัจจัยทางด้านความสำเร็จมากกว่า
 ปัจจัยทางด้านเครือญาติ ซึ่งผู้ศึกษาจะทำการศึกษาถึงสาเหตุ และความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น
 ต่อไป

¹¹ ปรีชา คุวินทร์พันธ์, เศรษฐกิจชนบทของอำเภออุทัย, ในรายงานเบื้องต้นการ
 วิจัย, จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยสังคมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
 2514), หน้า 16.

ภาวะผู้นำ (leadership)

ได้มีนักวิชาการการบริหาร ได้ให้ความหมายหลายทัศนะด้วยกัน เช่น

Ralph M. Stogdill ได้ให้ความหมายว่า ภาวะผู้นำเป็นกระบวนการใช้อิทธิพลต่อกลุ่มในองค์การ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้¹² ซึ่งสอดคล้องกับแนวความคิดของ นภาพร โกศลวัฒน์ ที่กล่าวว่า ภาวะผู้นำ เป็นการใช้ศิลปะและกระบวนการของการมีอิทธิพลต่อกลุ่มหรือบุคคลเพื่อให้ดำเนินกิจกรรมไปสู่ความสำเร็จตามวัตถุประสงค์¹³

Charles R. Milton มีความเห็นว่า ภาวะผู้นำ คือ การที่ผู้นำใช้อิทธิพลในความสัมพันธ์ที่มีต่อผู้ใต้บังคับบัญชา ในสถานการณ์ต่าง ๆ ให้บรรลุเป้าหมายตามสถานการณ์ที่กำหนด¹⁴ เช่นเดียวกับทัศนะของ ฉายศิลป์ เกียวชาญนิพนธ์ ที่ได้ให้ความหมายว่า ภาวะผู้นำเป็นกระบวนการต่าง ๆ ให้บรรลุเป้าหมาย ตามสถานการณ์ที่กำหนด¹⁵

สรุปได้ว่า ภาวะผู้นำ ก็คือ กระบวนการใช้อิทธิพลในความสัมพันธ์ และศิลปะของการบอกชี้แนะ เพื่อมีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่ม ในระหว่างทำงาน หรือผู้ร่วมในสถานการณ์เดียวกัน ในอันที่จะทำให้กิจกรรมของกลุ่มดำเนินไปสู่เป้าหมาย และความสำเร็จ

¹²Ralph M. Stogdill, Handbook of Leadership : A Survey of Theory and Research (New York: Free Press, 1974), p. 7.

¹³นภาพร โกศลวัฒน์, "ศิลปะการเป็นผู้นำที่มีประสิทธิภาพ", วารสารบริหารธุรกิจ (3 ตุลาคม - ธันวาคม 2521), หน้า 26-27.

¹⁴Charles R. Milton, Human Behavior in Organization (Englewood Cliffs, New Jersey : Prentice-Hall, 1981), p. 292.

¹⁵ฉายศิลป์ เกียวชาญนิพนธ์, "พฤติกรรมของผู้นำ", วารสารเพิ่มผลผลิต (9 ตุลาคม 2491), หน้า 6.

อาจกล่าวได้ว่า ผู้นำ คือ บุคคลใดก็ตามที่มีอิทธิพลเหนือคนอื่นในกลุ่ม หรือมีบทบาทสำคัญในการนำกลุ่มไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมาย ในการทำงาน ผู้นำอาจเป็น คน ๑ เดียว กับผู้บริหารหรือไม่ก็ได้ ดังนั้น ในกลุ่มหรือองค์การหนึ่ง ๆ อาจมีผู้นำหลายคนนอกเหนือไปจากผู้บริหาร หรือหัวหน้าซึ่งเป็นผู้นำโดยตำแหน่ง ส่วนภาวะผู้นำ หมายถึง คุณลักษณะส่วนตัวของบุคคลที่จะแสดงออกมาเพื่อมีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มในระหว่างทำงาน หรือ ผู้ร่วมในสถานการณ์เดียวกัน ในอันที่จะทำให้กิจกรรมของกลุ่ม ดำเนินไปสู่เป้าหมาย และความสำเร็จ ฉะนั้น เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบแล้ว ผู้นำจึงหมายถึง ตัวบุคคลและภาวะผู้นำเป็น เรื่องของคุณลักษณะ หรือ คุณสมบัติของบุคคลที่ทำให้การดำเนินงานของกลุ่มเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและประสบความสำเร็จ

ทฤษฎีภาวะผู้นำ

แนวความคิดเกี่ยวกับทฤษฎีภาวะผู้นำ ได้มีนักวิชาการจำแนกไว้แตกต่างกันมากมาย ในที่นี้จะขอจำแนกทฤษฎีภาวะผู้นำ ออกเป็น 3 ทฤษฎีด้วยกัน คือ

1. ทฤษฎีลักษณะผู้นำ (trait theories) ทฤษฎีนี้เป็นแนวคิดที่ส่วนใหญ่ได้มาจากนักจิตวิทยา ซึ่งมีความเชื่อว่า บุคลิกภาพส่วนตัวของผู้นำ เช่น ท่าทางดี พุดจาเก่ง เข้ากับคนได้ดี ฉลาด โน้มน้าวจิตใจคนเป็น จะเป็นคุณสมบัติที่จะช่วยให้เป็นผู้นำที่ดีได้¹⁶ หรืออาจกล่าวได้ว่า การเป็นผู้นำที่นั้น สำคัญที่บุคลิกภาพส่วนตัวของผู้นำ อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีนี้ประสบความสำเร็จล้มเหลวเพราะไม่อาจระบุถึงคุณลักษณะของความเป็นผู้นำ เพื่อใช้เป็นมาตรฐานของความเป็นผู้นำได้¹⁷ ดังนั้นจะเห็นว่าทฤษฎีนี้มีข้อบกพร่องอยู่หลายประการ¹⁸

¹⁶ ธงชัย สันติวงศ์, องค์การและการบริหาร (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2523), หน้า 279.

¹⁷ Harold Koontz, Management : A Book of Readings (New York: McGraw-Hill, 1968), p. 454.

¹⁸ เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์, พฤติกรรมผู้นำทางการศึกษา (พิษณุโลก: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2521), หน้า 41.

ผู้ศึกษาเห็นว่า ทฤษฎีลักษณะผู้นำนี้มีผลต่อการเลือกสรร กำหนด ผู้ใหญ่บ้าน ในองค์ประกอบหนึ่ง คือ บุคลิกภาพส่วนตัวของผู้นำ ที่น่าจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงกระบวนการเลือกสรร ในปัจจุบัน ซึ่งผู้ศึกษาจะนำมาอธิบายต่อไปในผลการวิจัย

2. ทฤษฎีลักษณะการปกครองของผู้นำ เป็นทฤษฎีของ Rensis Likert ซึ่งได้สร้างทฤษฎี System 4 Organization ขึ้นมา เพื่อจำแนกลักษณะการปกครองของผู้นำ ได้แก่¹⁹

ระบบที่ 1 เรียกว่า "ระบบเผด็จการ" (exploitive authoritative) ผู้ปกครองมีความเชื่อมั่นผู้ใต้ปกครองน้อยมาก โดยจะเห็นได้จากข้อเท็จจริงที่ว่า ผู้ใต้ปกครองไม่มีส่วนเกี่ยวข้องในกระบวนการตัดสินใจ ผู้ปกครองตัดสินใจเพียงคนเดียว และสั่งการลงนามตามสายบังคับบัญชา ให้ผู้ใต้ปกครองปฏิบัติตามที่ผู้ปกครองได้ตัดสินใจลงไป มาตรฐานและวิธีการปฏิบัติงานกำหนดไว้ตายตัวโดยผู้ปกครอง ผู้ปกครองจะใช้การข่มขู่ เมื่อมีความจำเป็น และใช้วิธีการลงโทษ เมื่อผู้ใต้ปกครองไม่ปฏิบัติตามเป้าหมาย ผู้ปกครองไว้วางใจหรือเชื่อมั่นผู้ใต้ปกครองน้อยมาก และในทางกลับกัน ผู้ใต้ปกครองมีความกลัวผู้บังคับบัญชา

ระบบที่ 2 เรียกว่า "ระบบเผด็จการแบบให้คุณประโยชน์" (benevolent authoritative) ผู้ปกครองยังคงสั่งการอยู่ แต่ผู้ใต้ปกครองสามารถวิจารณ์คำสั่งได้บ้าง ผู้ปกครองจะยอมรับผู้ใต้ปกครอง และให้ความคล่องตัวบางอย่างในการปฏิบัติตามคำสั่ง แต่อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่ามีการตัดสินใจบางอย่างเกิดขึ้นโดยผู้ใต้ปกครอง การตัดสินใจดังกล่าวนี้จะเกิดขึ้นภายในกรอบที่ระบุไว้ ผลตอบแทนและการลงโทษบางอย่างจะถูกใช้ในการชักจูงใจประชาชน โดยทั่วไปผู้ปกครองยอมรับผู้ใต้ปกครอง ผู้ใต้ปกครองเกี่ยวพันกับผู้บังคับบัญชาอย่างระมัดระวัง และยังคงมีความรู้สึกเกรงกลัวผู้บังคับบัญชาอยู่ ถึงแม้จะมีกลุ่มที่ไม่เป็นทางการเกิดขึ้น กลุ่มดังกล่าวนี้จะไม่ต่อต้านเป้าหมายของกลุ่มที่เป็นทางการ

ระบบที่ 3 เรียกว่า "ระบบปรึกษาหารือ" (consultative) ผู้ปกครองมีความเชื่อมั่นและไว้วางใจผู้ใต้บังคับบัญชามากขึ้น ผู้ปกครองกำหนดเป้าหมาย และสั่งการภาย

¹⁹Rensis Likert, New Patterns of Management (New York: McGraw-Hill, 1961), pp. 222-223.

หลังจากปรึกษาหารือกับผู้ใต้บังคับบัญชาแล้ว ถึงแม้ว่าการตัดสินใจที่สำคัญ กระทำโดยผู้ปกครองระดับสูง ผู้ใต้บังคับบัญชาก็สามารถตัดสินใจด้วยตนเองว่า จะปฏิบัติงานต่อไปอย่างไร การติดต่อสื่อสารแบบ 2 ทางจะเห็นได้ชัดเจน มีความไว้วางใจและเชื่อมั่นบางอย่างระหว่างผู้ปกครองและผู้ใต้บังคับบัญชา ผลตอบแทนถูกนำมาใช้จูงใจผู้ใต้บังคับบัญชา ผู้ใต้บังคับบัญชามีความรู้สึกเป็นอิสระเมื่อปรึกษางานกับผู้ปกครอง ถ้าหากว่าเกิดมีกลุ่มที่ไม่เป็นทางการขึ้นมา กลุ่มดังกล่าวนี้อาจจะสนับสนุน หรือต่อต้านแต่เพียงเล็กน้อย กับเป้าหมายของกลุ่มที่เป็นทางการ

ระบบที่ 4 เรียกว่า "ระบบการปกครองแบบมีส่วนร่วม" (participative group) เป็นแบบการปกครองที่ Likert ให้ความสนับสนุนมากที่สุด ภายใต้ระบบที่ 4 เป็นเป้าหมายและการตัดสินใจเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงาน จะกระทำโดยผู้ปกครองมีความเชื่อมั่นและความไว้วางใจผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างเต็มที่ การติดต่อสื่อสารไม่เพียงแต่จากบนลงล่าง (downward communication) และจากล่างขึ้นบน (upward communication) เท่านั้น แต่จะมีการติดต่อสื่อสารแบบทางแนวนอน (horizontal communication) ระหว่างคุ่ม (กลุ่มครัวเรือนที่มารวมตัวกันจำนวนหนึ่ง) ร่วมงานที่อยู่ในระดับเดียวกันด้วย ในการชักจูงผู้ใต้บังคับบัญชามีความรู้สึกว่า พวกเขามีความสำคัญ มีความเกี่ยวพันระหว่างกลุ่มผู้ปกครองกับผู้ใต้บังคับบัญชาเป็นไปอย่างตรงไปตรงมาภายในบรรยากาศของความเป็นมิตรภาพ ซึ่งไม่เพียงแต่ใช้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ เพียงอย่างเดียวเท่านั้น กลุ่มที่ไม่เป็นทางการ และกลุ่มที่เป็นทางการจะเข้ากันได้ดี

จากการศึกษาของ Likert จะเห็นว่า การปกครองที่ได้ประสิทธิภาพต่ำ จะเป็นผู้ปกครองที่ใช้การปกครองแบบที่ 1 และแบบที่ 2 ในทางตรงกันข้าม ท้องถิ่นที่มีประสิทธิภาพสูง ผู้ปกครองจะใช้การปกครองแบบปรึกษาหารือ หรือแบบการมีส่วนร่วม ตามแบบที่ 3 และแบบที่ 4 ซึ่งเป็นรูปแบบการปกครองที่ดีที่สุด²⁰

²⁰Likert, New Patterns of Management, pp. 29-36.

อย่างไรก็ตาม ผู้นำทั้ง 4 แบบนี้ ไม่สามารถระบุได้ว่า แบบใดดีที่สุด แต่ความเป็นจริงแล้ว ลักษณะความเป็นผู้นำแบบหนึ่ง ๆ ย่อมเหมาะกับสถานการณ์แบบหนึ่ง ๆ ต่างกันออกไปภายใต้สถานการณ์หนึ่ง ความเป็นผู้นำแบบเผด็จการ อาจจะดีกว่าแบบประชาธิปไตย และภายใต้สถานการณ์หนึ่ง ระบบการปกครองแบบมีส่วนร่วมอาจดีกว่าระบบเผด็จการแบบให้คุณประโยชน์ก็ได้

แนวความคิดและทฤษฎีที่กล่าวมาข้างต้น เป็นแนวความคิดเกี่ยวกับลักษณะผู้นำ (trait theories) ซึ่งเป็นความเชื่อว่า บุคลิกภาพจะช่วยให้เป็นผู้นำที่ดีได้ แต่เป็นเพียงส่วนประกอบส่วนหนึ่ง ที่เกี่ยวกับการศึกษาวิจัย เรื่อง กระบวนการการเลือกสรร กำหนดผู้ใหญ่บ้านในท้องถิ่น และการศึกษาของ Rensis Likert เกี่ยวกับทฤษฎีลักษณะการปกครองของผู้นำเป็นประเภทของผู้นำ ซึ่งเป็นผลของการเลือกสรรผู้นำ เพราะฉะนั้น ยังมีอีกแนวความคิดที่ใกล้เคียงกับการศึกษาวิจัยเรื่องนี้ เป็นทฤษฎีของ Lasswell เกี่ยวกับเรื่องอิทธิพล และผู้นำทางการเมือง

3. ทฤษฎีองค์ประกอบผู้นำ ซึ่งใช้ทฤษฎี Harold D. Lasswell ได้กล่าวไว้ว่า ผู้ที่สามารถครอบครองสิ่งที่มีคุณค่าไว้ได้เป็นส่วนใหญ่ จะมีอิทธิพลเหนือกว่าบุคคลอื่น ๆ Lasswell ได้ จำแนกสิ่งที่มีคุณค่าทางสังคมออกเป็น 8 ประเภท ได้แก่²¹

- อำนาจ (power) เป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องการ เพราะการมีอำนาจย่อมหมายถึงการเป็นผู้ทรงอิทธิพล และอำนาจหมายถึง การมีเครื่องมืออำนาจความสะดวก ในการเข้าครอบครองสิ่งที่มีคุณค่าทางสังคมประเภทอื่น ๆ ได้ง่ายขึ้น

- ความศรัทธาในบถ (respect) ช่วยส่งเสริมให้ปัจเจกบุคคลกลายเป็นผู้ทรงอิทธิพลขึ้นมาได้ ความศรัทธาในบถเป็นเรื่องของความรู้สึกที่คน ๆ หนึ่ง หรือหลาย ๆ คน มีต่อปัจเจกบุคคลอีกคนหนึ่งว่า เป็นผู้ที่มีเกียรติยศ ควรแก่การนับถือ ความรู้สึกอันนี้อาจเกิดขึ้นจากสถานภาพทางสังคม และบทบาทในตำแหน่ง หน้าที่การงานของปัจเจกบุคคลนั้น หรืออาจเป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์โดยส่วนตัว ระหว่างบุคคลก็เป็นได้ ความรู้สึกศรัทธาในบถ

²¹ Lasswell, Politics : Who Gets What, When and How, p. 13.

อันเนื่องมาจากการปฏิสัมพันธ์ เป็นเพราะปัจเจกบุคคลนั้น มีบุคลิกภาพ และความประพฤติดี สามารถเอาชนะใจคนอื่นได้ โดยปราศจากการใช้อำนาจ หรือตำแหน่งหน้าที่การงาน

- ความยุติธรรม (rectitude) ก่อให้เกิดความเสมอภาค เป็นบุคคลที่ควรยกย่องจากคนอื่น ๆ ในสังคมว่าเป็นบุคคลผู้มีเกียรติสามารถเป็นผู้นำได้
- ความนิยมชื่นชอบ (affection) คือความรู้สึกรักใคร่พอใจ จากอภัยภัยไมตรีระหว่างบุคคล
- ความกินดีอยู่ดี (well-being) การมีสุขภาพพลานามัยที่แข็งแรงและการมีชีวิตที่สุขสบายนั้น ก็เป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนในสังคม อยากมีอยากได้ไว้ครอบครอง
- ความมั่งคั่ง (wealth) เป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องการ เพื่อเสริมสวัสดิการชีวิตความเป็นอยู่ของตนให้ดีขึ้น ทั้งนี้เพราะความมั่งคั่ง ย่อมหมายถึง การมีวัสดุอุปกรณ์ เครื่องอำนวยความสะดวกให้กับชีวิต
- ความรอบรู้ (enlightenment) คือ ความสามารถในการรอบรู้ ติดตามข่าวสารความเป็นไปภายในสังคม และบ้านเมือง ผู้ที่รู้ข่าวสารหรือควบคุมข่าวสาร ภายในสังคมย่อมเป็นผู้ที่มีโอกาสที่จะมีสวัสดิการชีวิต ความเป็นอยู่ที่ดีกว่าบุคคลอื่น ๆ เพราะความรอบรู้อันนี้ จะทำให้เขาสามารถล่วงรู้ถึงความเป็นมาในอดีต และสถานการณ์ปัจจุบันของบ้านเมืองว่า เป็นอย่างไร และเขาควรจะทำปฏิบัติตน หรือวางแนวทางให้กับชีวิต ภายใต้สถานการณ์ดังกล่าวอย่างไร
- ทักษะ (skill) เป็นความสามารถในการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ความสามารถด้านนี้เป็นผลพลอยได้ อันเนื่องมาจากการศึกษา และการฝึกฝนของปัจเจกบุคคล

Lasswell ได้อธิบายว่า สิ่งที่มีคุณค่าของมนุษย์ทางสังคม ทั้ง 8 ประเภทนี้ ล้วนแต่เป็น สิ่งที่มนุษย์ทุกคนต่างปรารถนา ครอบครองมันด้วยกันทั้งนั้น เพราะผู้ที่ครอบครองไว้ได้มากกว่า ย่อมเป็นผู้ที่มีอิทธิพลมากกว่า และผู้ที่มีอิทธิพลมากที่สุด ย่อมเป็นชนชั้นนำในสังคม

นอกจากนี้ Lasswell ได้กล่าวว่า ผู้นำจะใช้อิทธิพลของตนในกิจกรรมการเมือง เพื่อรักษาสถานภาพความเป็นผู้ทรงอิทธิพลของตนได้มีอยู่ 4 วิธีด้วยกันคือ

- 1) โดยวิธีการใช้กำลังบังคับ ผู้นำที่ฉลาด มักจะวิเคราะห์และรู้จักประเมินผล
ได้ และผลเสียจากการแสดงอิทธิพล ด้วยวิธีนี้ได้ เพราะฉะนั้นการใช้กำลังรุนแรง จึงควรอยู่
บนรากฐานของความจำเป็น และเหตุผลที่เหมาะสม²²
- 2) วิธีโน้มน้าวจิตใจ ได้สร้างอุดมการณ์ต่าง ๆ เพื่อหล่อหลอมให้ปัจเจกบุคคล
ในสังคมเกิดความเลื่อมใสในอุดมการณ์นั้น²³
- 3) โดยวิธีเข้าควบคุมทรัพยากรทางเศรษฐกิจ และผลผลิตทางเศรษฐกิจ ผู้มี
อิทธิพลจะระดมทรัพยากรธรรมชาติ ที่เขามีอยู่มาใช้ให้มีประสิทธิภาพมากที่สุด และในขณะเดียวกัน
ก็พยายามเข้าไปมีบทบาทควบคุมการผลิต ตลอดจนกำหนดราคาสินค้า และบริการในสังคม
- 4) อิทธิพลในการเข้าไปมีบทบาทเกี่ยวกับการตัดสินใจ และการกำหนด
นโยบายของรัฐ²⁴

วิธีเหล่านี้ของ Lasswell เป็นการแสดงถึงทรัพยากรที่ผลักดันให้ขึ้นมาเป็นผู้นำ
ในสังคมได้ รวมทั้ง การรักษาสถานภาพการเป็นผู้นำของตนไว้ด้วย เป็นทฤษฎีที่สามารถนำมา
ใช้วิเคราะห์ ในการศึกษาเรื่อง "กระบวนการเลือกสรร กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ในท้องถิ่น"

การที่ Lasswell ได้กล่าวถึงอำนาจของผู้นำว่า เป็นเครื่องมือในการอำนวยความสะดวก
ในการเข้ามาเป็นผู้นำ ผู้ศึกษาเห็นว่าอำนาจของผู้นำ เป็นส่วนประกอบอันหนึ่ง
ในการพิจารณาถึงกระบวนการเลือกสรร กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งต้องเกิดจากปัจจัยหลาย ๆ
ด้านเข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างความมีอำนาจ หรือ การยอมรับความเป็นผู้นำในชุมชน หรือ

²² Lasswell, Politics..., p. 60.

²³ Ibid., p. 31.

²⁴ Ibid., p. 80.

หมู่บ้านนั้น อย่างเช่น John R.P. French and Bertram Raven²⁵ ได้ทำการวิเคราะห์อำนาจของผู้นำ โดยวิเคราะห์ตามฐานของ อำนาจ ดังนี้

1. อำนาจหน้าที่ (authority) อำนาจหน้าที่นี้มีผู้เรียกว่า อำนาจโดยชอบธรรม (legitimate power) หรือ อำนาจตามกฎหมาย (legalistic power) เป็นอำนาจที่เกิดจากกฎเกณฑ์ ข้อบังคับ กฎหมายสถาบัน ขนบธรรมเนียม ค่านิยม หรือวัฒนธรรม ซึ่งบุคคลส่วนใหญ่ยอมรับว่า ถูกต้องชอบธรรม ควรเชื่อฟัง

2. อำนาจบังคับ (coercive power) เป็นอำนาจหน้าที่เกิดจากกำลังไม่ว่าจะเป็นกำลังกาย กำลังอาวุธ กำลังทางใจ (การสะกดจิต) ก็ตามเช่น การทำให้เจ็บปวด การจอบจำ กักขัง การทำให้ถึงตาย เป็นต้น อำนาจชนิดนี้เป็นความสามารถที่ทำให้ผู้ถูกใช้กำลังถูกบีบบังคับต้องยอมตาย หรือ เกิดความหวาดกลัวผลที่จะเกิดจากอำนาจนั้น ทั้ง ๆ ที่ยังไม่มีการใช้กำลังก็ได้

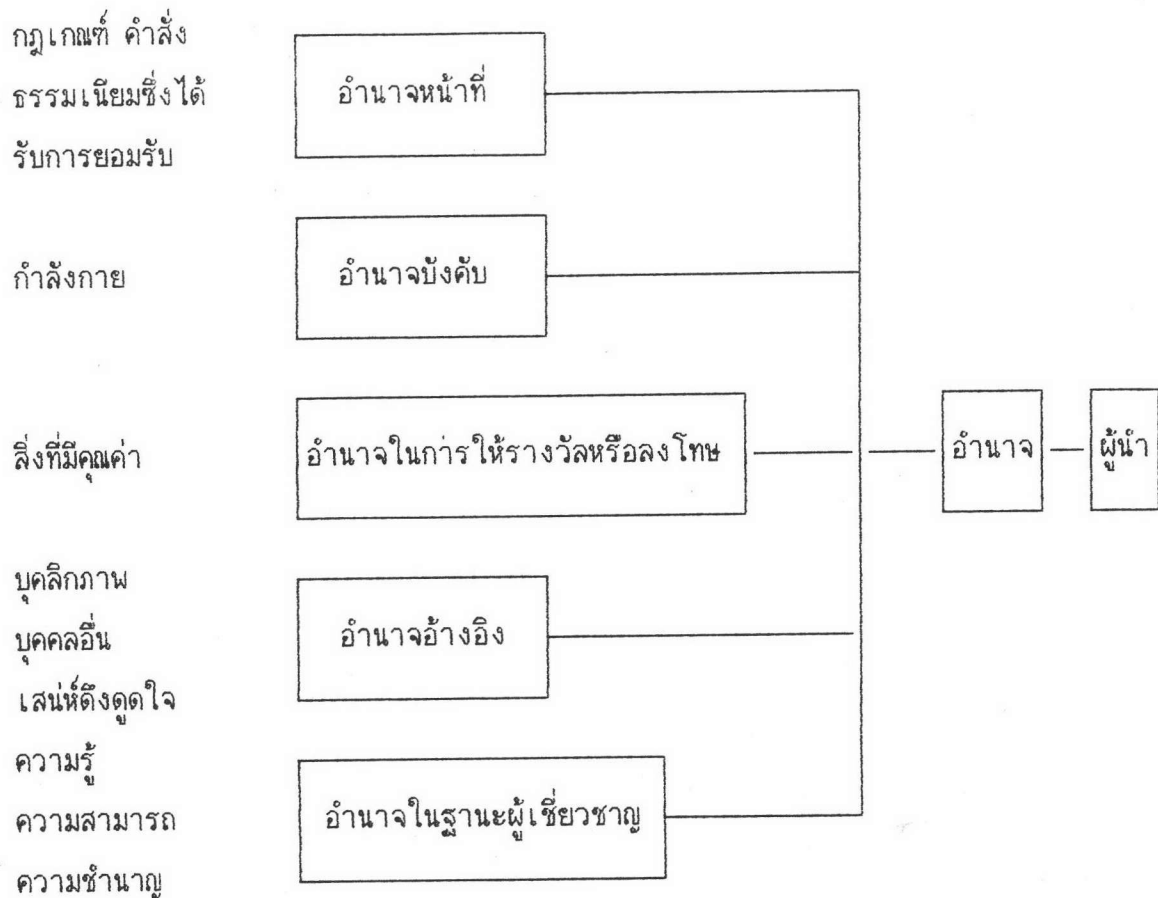
3. อำนาจในการให้รางวัล หรือลงโทษ (reward and punishment power) ต้นกำเนิดของอำนาจชนิดนี้อยู่ที่ทรัพยากร สิทธิพิเศษ เงิน ความสะดวกสบาย ซึ่งอาจจะเรียกสั้น ๆ ว่า สิ่งที่มีค่า (values) ในสายตาของผู้ถูกใช้อำนาจ ผู้ที่อยู่ในตำแหน่งที่สามารถให้ประโยชน์หรือให้ความดีความชอบแก่บุคคลอื่นได้ มักจะเป็นผู้มีอำนาจ

4. อำนาจอ้างอิง (referent power) เป็นอำนาจที่ขึ้นอยู่กับบุคลิกลักษณะเสน่ห์ดึงดูด ความรู้สึกใกล้ชิด ความชื่นชมศรัทธาที่อ้างอิงความเชื่อทางประเพณีทางศาสนาทางไสยศาสตร์ และอื่น ๆ ตลอดจนการอ้างอิงอำนาจจากบุคคลอื่นที่มีความสำคัญ

5. อำนาจในทางฐานะผู้เชี่ยวชาญ (expert power) อำนาจแบบนี้เป็นความสามารถที่เกิดจากคุณวุฒิ ความเชี่ยวชาญ (ความชำนาญ) ความรู้ ซึ่งเป็นอำนาจหน้าที่เกิดจากการเรียนรู้ การศึกษาอบรม ประสบการณ์ ฯลฯ

²⁵John R.P. French and Bertram Raven, "The Basic of Social Power," Studies in Social Power (Ann Arbor : University of Michigan Press, 1959) ใน ไพฑูรย์ โปธิสว่าง, "ผู้นำชุมชนชนบทไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุุณบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532).

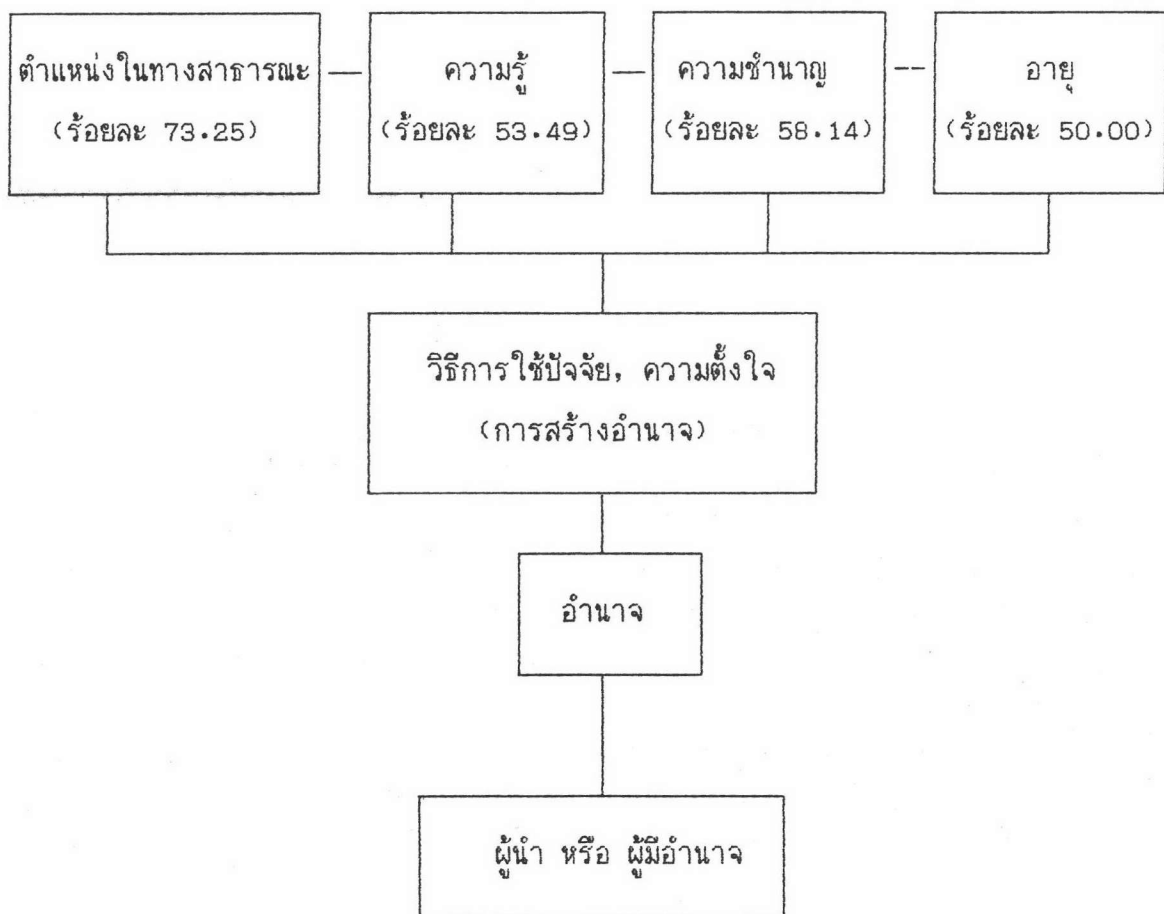
โดยสรุปแล้วการวิเคราะห์อำนาจของผู้นำ สามารถเขียนเป็นแผนผังได้ดังนี้

ผลวิจัยเรื่อง ผู้นำชุมชนชนบทไทย สามารถนำมาปรับและสร้างเป็นข้อสรุปทั่วไป (generalization) เพื่อเป็นแนวทางในการนำมาเชื่อมโยงเป็นโครงข่ายเป็นกลุ่มก้อนที่ เรียกว่า การสร้างทฤษฎี (theory) ในแนวของศาสตร์เชิงประจักษ์²⁶ ทั้งนี้ข้อสรุปทั่วไปนี้จะ

²⁶ รายละเอียดเกี่ยวกับการสร้างข้อสรุปทั่วไปและสร้างทฤษฎี ดูได้จากหนังสือของ พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว 2 เล่ม คือ เล่มที่หนึ่งมีชื่อว่า ศาสตร์แห่งการวิจัย ในบทที่ 8 และอีกเล่มหนึ่ง ชื่อว่า รัฐศาสตร์เชิงประจักษ์ บทที่ 2 นอกจากนี้ ยังสามารถดูวิธีการสร้างทฤษฎีการเมืองไทย จากหนังสือของ กนก วงศ์ตระหง่าน ที่มีชื่อว่า การเมืองในระบอบประชาธิปไตยไทย ในบทที่ 5 ทั้งนี้เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการสร้างข้อสรุปทั่วไป และสร้างทฤษฎีสำหรับการวิจัยนี้

มีความน่าเชื่อถือได้มากน้อยเพียงใด ก็ขึ้นอยู่กับสิ่งที่ต้องทำการศึกษาเพิ่มเติม และมีการสรุปยืนยันในความถูกต้องจากงานวิจัยอื่น ๆ ซึ่งจะมีการทำการค้นคว้าให้ละเอียดในเรื่อง กระบวนการเลือกสรรกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน แต่การวิจัยนี้ จะศึกษาเฉพาะอำนาจของกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เท่านั้น ซึ่งเป็นการศึกษาเฉพาะส่วน แต่ครอบคลุมถึงการวิจัยที่ ไพฑูรย์ โปธิสว่าง ได้ดำเนินการวิจัยไปแล้วและสรุปออกมาดังนี้

การวิจัยชิ้นนี้ เป็นการวิจัยเพื่อเปรียบเทียบความสำคัญมากน้อยของปัจจัยที่สร้างหรือทำให้เกิดอำนาจของผู้นำ แต่ไม่ได้ทำการศึกษาองค์ประกอบของการเป็นผู้นำ รวมถึงอำนาจของผู้นำด้วย เพราะฉะนั้น ผู้ศึกษาได้ดำเนินการศึกษาถึงองค์ประกอบการเป็นผู้นำของกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ที่มีผลต่อกระบวนการเลือกสรร ซึ่งจะกล่าวในส่วนต่อไป

แนวความคิดเกี่ยวกับการเลือกสรร/สรรหา

แนวความคิดเรื่อง การสรรหาบุคคล (recruitment) และการคัดเลือกบุคคล (selection) เป็นแนวความคิดที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานว่า การสรรหาบุคคล และการคัดเลือกบุคคล เป็นวิธีการที่มีส่วนช่วยให้องค์กร หรือสังคมนั้น ๆ มีบุคลากรที่มีคุณภาพนับตั้งแต่จุดเริ่มต้นของการเข้ามาเป็นสมาชิกในสังคม

Paul Rigor and Charles A. Myers ได้ให้ความหมายของการสรรหาบุคคล ไว้ว่า เป็นกระบวนการหาแหล่งทรัพยากรมนุษย์ก่อนที่จะมีตำแหน่ง และมีความต้องการบุคคล ตลอดจนรวมไปถึงการใช้เทคนิคในการระดมชักจูง ทรัพยากรมนุษย์ เพื่อสนองความต้องการขององค์กรด้วยวิธีการต่าง ๆ²⁷

เพราะฉะนั้น การเลือกสรร เป็นกระบวนการที่สำคัญในทุกองค์กร ไม่ว่าจะเป็นองค์กรของรัฐ หรือองค์กรของเอกชน และมีความสำคัญมากเป็นทวีคูณในภาครัฐบาล ทั้งนี้ เพราะว่า บุคคลในองค์กรธุรกิจเอกชน ยังมีโอกาสโยกย้าย หรือเปลี่ยนงานจากองค์กรหนึ่ง ไปยังองค์กรธุรกิจอีกแห่งหนึ่ง โดยไม่ยากนัก แต่สำหรับในภาครัฐบาลแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในระดับท้องถิ่น อย่างเช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นอาชีพที่สำคัญ และเป็นภารกิจต่อเนื่องที่จะต้องปฏิบัติเพื่อประโยชน์ส่วนรวม หากการเลือกสรรได้บุคคลที่ไม่มีความรู้ความสามารถ ก็ย่อมก่อให้เกิดผลเสียต่อประชาชนโดยตรง การที่จะแก้ไขข้อผิดพลาดจากการเลือกสรรบุคคลที่ไม่มีความรู้ความสามารถ ไม่เหมาะสมกับหน้าที่การงานนั้น เป็นเรื่องสิ้นเปลือง และกระทำได้ยาก เนื่องจากการเลือกสรรกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ในอดีตจะดำรงตำแหน่งไปจนกระทั่งเกษียณอายุ ทำให้การเลือกสรรมีความสำคัญต่อความเป็นอยู่ของประชาชนมาก ถึงแม้ว่า ในปัจจุบัน กำนัน ผู้ใหญ่บ้านจะมีการกำหนดวาระการดำรงตำแหน่งแล้วก็ตาม ในการเลือกสรรแต่ละครั้ง ก็ต้องใช้งบประมาณเป็นจำนวนมาก ดังนั้นการเลือกสรรกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน จึงควรกระทำด้วยความรอบคอบ และยุติธรรม

²⁷ Paul Rigor and Charles A. Myers, Personnel Administration : A Point and a Method (Tokyo: McGraw-Hill Book, 1965), pp. 360-361.

หลักการเลือกสรรบุคคลที่ได้รับความนิยมมีอยู่ 2 ระบบ คือ ระบบคุณธรรม และระบบอุปถัมภ์^{2๕}

1. ระบบคุณธรรม (Merit System) ได้มีผู้แปลเป็นภาษาไทยไว้ต่าง ๆ กัน เช่น ระบบคุณวุฒิ, ระบบความรู้ความสามารถ, ระบบคุณความดี เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ในหลักการแล้วเหมือนกัน และจะแปลมาจากคำภาษาอังกฤษคำเดียวกัน

ระบบคุณธรรม เป็นที่นิยมใช้ในการบริหารงานบุคคล แพร่หลายในหลายประเทศ และเป็นที่ยอมรับนับถือกันว่า เป็นระบบที่ช่วยให้เกิดประสิทธิภาพในการบริหารงานบุคคลมากที่สุด วัตถุประสงค์ที่สำคัญของระบบคุณธรรม ก็คือ ต้องการขจัดระบบอุปถัมภ์ (patronage) ออกไป ต้องการให้ได้ผู้ที่มีความรู้ความสามารถ ซึ่งส่วนใหญ่ใช้ระบบการสอบ แต่ในการศึกษานี้จะกล่าวถึง ตำแหน่งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ที่มีความสำคัญในระดับท้องถิ่น ซึ่งไม่มีการเลือกสรรโดยการสอบ แต่กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน จะถูกประชาชนเลือกสรร โดยการเลือกตั้ง ซึ่งถือเป็นการสอบโดยผ่านการยอมรับจากประชาชนในท้องถิ่น

ที่มาของระบบคุณธรรมก็คือ ความมุ่งมั่นที่จะขจัดระบบอุปถัมภ์ เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมและได้คนดีมีความรู้ความสามารถมาปฏิบัติงานนั่นเอง ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราช การบรรจุแต่งตั้ง หรือโยกย้ายข้าราชการ จะเป็นไปตามพระราชอัธยาศัยของพระมหากษัตริย์ หรือผู้บังคับบัญชาที่มีอำนาจ ต่อมาเมื่อประเทศได้เปลี่ยนแปลงมาสู่ยุคของการปกครองสมัยใหม่ วิทยาการที่ก้าวหน้า จำนวนพลเมืองที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว รัฐบาลมีความจำเป็นที่จะต้องอำนวยความสะดวกแก่ประชาชนมากขึ้น ลักษณะขององค์การ มีความซับซ้อนมากขึ้น ทำให้การบริหารงานบุคคลเป็นสิ่งจำเป็นทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับภูมิภาค และส่วนกลาง ต้องการบุคคลที่มีความรู้ความสามารถมาปฏิบัติงาน เพื่อสามารถรองรับความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง อย่างมีประสิทธิภาพ

^{2๕} สมพงษ์ เกษมสิน, การบริหารงานบุคคลแผนใหม่ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2526), หน้า 67-66.

2. ระบบอุปถัมภ์ (patronage system) ระบบอุปถัมภ์นี้ เป็นระบบที่มีลักษณะเกือบจะตรงกันข้ามกับระบบคุณธรรม ดังนั้นในที่นี้ ระบบอุปถัมภ์จะพิจารณารวมถึง ระบบการชুবเลี้ยง (spoils system) ระบบการเล่นพวก (nepotism) และระบบชอบพอเป็นพิเศษ (favoritism) ด้วย

ที่มาของระบบอุปถัมภ์ ประเทศจีนเป็นประเทศที่มีระบบการบริหารงานบุคคล ที่เก่าแก่ประเทศหนึ่งในโลก และให้ความสำคัญต่อการบริหารงานบุคคลเป็นอย่างมาก ระบบอุปถัมภ์ที่มาจากประเทศจีน อาจกระทำได้ 3 วิธี คือ

2.1 ระบบการสืบสายโลหิต กล่าวคือ บิดาได้เป็นขุนนางในตำแหน่งใด บุตรชายคนโตมักจะได้ดำรงตำแหน่งที่บิดาเคยทำอยู่

2.2 ระบบแลกเปลี่ยน กล่าวคือ ถ้าบุคคลใดสามารถนำข้าวสารมาให้รัฐบาลจำนวน 600 สัดเงิน (สัดหนึ่งน้ำหนัก 6 กิโลกรัม) หรือสิ่งของในราคาเดียวกัน ก็จะได้เป็นขุนนางชั้นต่ำ

2.3 ระบบอุปถัมภ์ กล่าวคือ ถ้าหากบุคคลใดมีความดีความชอบ หรือรับใช้ใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์แล้ว ย่อมได้รับแต่งตั้งเป็นขุนนาง

จากการสรรหาข้าราชการของจีนดังที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า ระบบอุปถัมภ์เป็นวิธีหนึ่งในการสรรหาข้าราชการ ยิ่งกว่านั้นยังมีระบบสายโลหิต ซึ่งมีลักษณะเป็นระบบอุปถัมภ์เช่นกัน จะเห็นว่า ประเทศไทยในอดีต เราก็ใช้ระบบอุปถัมภ์กันมาก ระบบราชการจะมีการฝากฝังบุตรหลานให้ได้รับการอบรมจากข้าราชการ หรือขุนนางชั้นผู้ใหญ่ เพื่อเป็นบริวารรับใช้ แต่ในปัจจุบันระบบคุณธรรม เริ่มเข้ามามีบทบาท เป็นเครื่องกำหนดกฎเกณฑ์ของการเลือกสรรคัดเลือกบุคคลเข้าดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ อย่างเช่น ตำแหน่งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน

เมื่อพิจารณาถึง การใช้ระบบอุปถัมภ์ กับระบบคุณความดี ในการสรรหาบุคคลเข้าปฏิบัติงานแล้ว ก็จะทำให้เห็นว่า ระบบคุณธรรมนั้น น่าจะมีส่วนดีหรือมีประโยชน์ต่อการบริหารงานบุคคลเป็นอย่างมาก ประเทศต่าง ๆ จึงพยายามรักษาระบบคุณธรรมไว้ด้วยการพยายามกำจัดระบบอุปถัมภ์หรือระบบเล่นพวกออกไป อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาถึงความหมาย และลักษณะของระบบคุณธรรมแล้ว ก็คงจะพอเห็นได้ว่า ระบบคุณธรรมมีประโยชน์ต่อการบริหาร ในข้อที่ว่า

ก. ทำให้ได้บุคคลที่มีความรู้ ความชำนาญ ได้เข้าปฏิบัติงานตามความรู้ ความ

สามารถ เพราะก่อนที่บุคคลเหล่านี้จะได้รับการเลือกสรรเข้าดำรงตำแหน่งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ก็ต้องผ่านการเลือกสรรจากประชาชน และแสดงความสามารถให้ประชาชนยอมรับแล้ว

- ข. ส่งเสริมระบอบประชาธิปไตย โดยเปิดโอกาสให้บุคคลผู้ที่มีคุณสมบัติครบถ้วน มีโอกาสเข้าแข่งขันได้เท่านั้น
- ค. ระบบคุณธรรม ย่อมส่งเสริมให้ผู้ปฏิบัติงาน มีขวัญที่ดีในการทำงาน
- ง. ผู้ปฏิบัติงาน มีความมั่นคงในตำแหน่งหน้าที่ ส่งเสริมให้มีความตั้งใจในการปฏิบัติหน้าที่ ทำให้ประสิทธิภาพของงานดีขึ้น

สรุป

จากการศึกษาเรื่อง "กระบวนการเลือกสรร กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน" ผู้ศึกษาได้ใช้กรอบ แนวความคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง โดยมีทั้งแนวความคิดของกลุ่ม เป็นการศึกษา มนุษย์ในการรวมตัวกันเกิดกลุ่ม เกิดสังคม เพื่อผลประโยชน์ของตนเอง ที่มีความสอดคล้องกับผลประโยชน์ของกลุ่ม ซึ่งภายในกลุ่มจะดำเนินกิจกรรมร่วมกัน ในการที่จะปกป้อง หรือให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ของกลุ่ม แต่ในการรวมตัวกัน เพื่อให้เกิดเป็นกลุ่มเป็นสังคมขึ้นมา นั้น มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีผู้นำกลุ่ม ในการปกครองบังคับบัญชา ดูแล ดำเนินการ นำพาผู้ใต้ปกครอง ไปในทางทิศทางเดียวกัน เพราะฉะนั้น ผู้นำกลุ่ม มีความสำคัญอย่างมากในการจัดการ ปกครองงาน และดำเนินการ ตามเป้าหมายที่กลุ่ม หรือสังคมได้ตั้งเอาไว้ ในหลาย ๆ สังคม ผู้นำอาจนำสังคมไปตามความต้องการของตนเองมากกว่ารักษาผลประโยชน์ของส่วนรวม อย่างเช่น ในประเทศด้อยพัฒนา ทหารจะเข้ามามีบทบาทในการเป็นผู้นำประเทศเป็นส่วนใหญ่ ในสังคมที่ด้อยการศึกษา ผู้นำมักจะเป็นบุคคลที่ประชาชนในหมู่บ้าน เชื่อถือ เกรงกลัวอำนาจ บารมี ทำให้การดำเนินงานภายในกลุ่ม ภายในสังคม เป็นไปตามความต้องการของผู้นำ เพราะฉะนั้น ในการเลือกสรร กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นผู้นำท้องถิ่น อย่างเป็นทางการก็มีความสำคัญอย่างมาก ในการนำพาประชาชนในท้องถิ่นให้มีความเจริญรุ่งเรือง

การศึกษาเรื่องกระบวนการเลือกสรรกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นการศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงลักษณะของผู้นำท้องถิ่น ที่เป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งอาศัยปัจจัยความสำเร็จ มากกว่าปัจจัยทางด้านเครือญาติ โดยผู้ศึกษา ได้นำเอากรอบความคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องมาสร้าง

แบบสอบถาม อย่างเช่น ผลการวิจัยของสุเทพ สุนทรเกษม ได้กล่าวว่า ผู้นำจะต้องอาศัย องค์ประกอบของตำแหน่งในหมู่บ้าน ความมั่งมี รวมทั้งการศึกษาของผู้นำท้องถิ่น ส่วนการยอมรับความเป็นผู้นำท้องถิ่น ผู้ศึกษาได้อาศัยทฤษฎีของ Harold D. Lasswell กล่าวถึงผู้ที่สามารถครอบครองสิ่งที่มีคุณค่าไว้เป็นส่วนใหญ่ จะมีอิทธิพลเหนือกว่าบุคคลอื่น ๆ ซึ่งจะถูกรับให้เป็นผู้นำในสังคม เป็นผู้นำกลุ่ม

ซึ่งในสิ่งมีคุณค่าทั้ง 8 ประการ จะมีความสำคัญมากน้อยแตกต่างกันไป แล้วแต่ประชาชนในท้องถิ่นจะให้ความสำคัญ และเชื่อถือยอมรับสิ่งไหนเป็นประการสำคัญ รวมทั้งผู้ศึกษาได้นำบทบาทของกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน มาออกแบบสอบถาม โดยผู้ศึกษาได้อาศัยทฤษฎี องค์ประกอบผู้นำ ในการจำแนกบทบาทของผู้นำออกตามความคิดของ Rensis Likert มีอยู่ 4 ประเภทด้วยกัน คือ ระบบเผด็จการ, ระบบเผด็จการแบบให้คุณประโยชน์, ระบบปรึกษาหารือ และระบบการปกครองงานแบบมีส่วนร่วม

จากกรอบแนวความคิด และทฤษฎี ที่กล่าวมาในส่วนนี้ เป็นการชี้ให้เห็นถึง การเกิดขึ้นของกลุ่ม การเกิดขึ้นของสังคม จนกระทั่งมีแนวความคิดที่จำเป็นต้องมีผู้นำกลุ่ม ผู้นำสังคม เพื่อสร้างความสมดุลง่ายให้กับสมาชิก ได้รับผลประโยชน์โดยเท่าเทียมกัน และรักษาผลประโยชน์ของกลุ่มหรือสังคมตนเอง โดยชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการเลือกสรรผู้นำท้องถิ่น ซึ่งสามารถนำพาสังคม หรือกลุ่ม ไปในทางที่ดี หรือไม่ได้ ประกอบกับการแสดงออกของบทบาทในการปกครองของผู้นำ ที่จะมีส่วนช่วยในการตัดสินใจเลือกสรรผู้นำของประชาชนในอีกทางหนึ่งเป็นสำคัญด้วย